

УДК373.3.091.64.015.31.81

Подано до редакції: 01.03.2026

Прийнято після рецензування: 06.04.2026

Затверджено до друку: 27.04.2026

Опубліковано: 29.04.2026

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2026-36-237-252>

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИХОВНОЇ ФУНКЦІЇ ПІДРУЧНИКА З
НАВЧАННЯ ГРАМОТИ: ВІД ТЕОРІЇ ДО АВТОРСЬКОЇ
ПРАКТИКИ**

Оксана Вашуленко,
науковий співробітник
відділу початкової освіти ім. О. Я. Савченко,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7594-5074>
vash.ksenia@gmail.com

Анотація. У статті висвітлено вектори трансформації виховної функції сучасного підручника з навчання грамоти в умовах реалізації концепції Нової української школи та презентовано досвід втілення виховного потенціалу в авторському навчальному виданні. Розглянуто сучасний підручник як багатофункціональний простір, де опанування грамоти стає підґрунтям для соціалізації, самоідентифікації та ціннісного самовизначення першокласника. Обґрунтовано, що сучасна виховна модель передбачає перехід від репродуктивного засвоєння моральних норм до стимулювання рефлексії, емпатії та активної суб'єктності учня у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Особливу увагу в статті приділено презентації виховного потенціалу авторського підручника з навчання грамоти, побудованого на засадах дитиноцентризму. Висвітлено практичні аспекти реалізації виховних можливостей видання, у якому зміст та методичний апарат інтегровані з наскрізними лініями виховання. Розкрито авторський підхід до відбору контенту та системи завдань, які, забезпечуючи якісне навчання читанню, одночасно спонукають дитину до діалогу та розв'язання життєвих ситуацій, наближених до її реального досвіду.

Окремий акцент зроблено на патріотичному вихованні, яке в авторському підручнику набуває рис «живої ідентичності» і реалізується через звернення до актуального життєвого досвіду дитини, образів сучасних героїв, популяризацію українських традицій і досягнень, залучення учнів до активної міжособистісної

комунікації. Розкрито роль візуального ряду та медіатекстів як засобів наочного представлення ціннісних орієнтирів та етичних основ поведінки.

На основі досвіду практичної апробації авторського підручника доведено, що системне поєднання змістових та процесуальних компонентів авторського видання сприяє всебічному розвитку особистості молодшого школяра, формуванню його активної громадянської позиції та етичних основ поведінки на засадах діяльнісного підходу.

Зроблено висновок, що сучасний підручник є ефективним засобом усебічного розвитку особистості молодшого школяра в єдності з його інтелектуальним зростанням.

Ключові слова: підручник; навчання грамоти; виховна функція; всебічний розвиток особистості; компетентнісний підхід; початкова освіта; молодші школярі.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна українська освіта перебуває на етапі глибоких трансформацій, зумовлених як внутрішніми реформами, так і глобальними соціокультурними викликами. Реалізація засад компетентнісного підходу, задекларованих у концепції Нової української школи (НУШ), передбачає не лише оновлення змісту освіти, а й фундаментальне переосмислення ролі ключових засобів навчання, серед яких провідне місце належить підручнику. Особливої уваги потребує підручник із навчання грамоти як одним із перших системних інструментів інтеграції дитини в освітній простір та потужний чинник формування її особистості.

Традиційно такий підручник виконував переважно дидактичну функцію, орієнтовану на опанування навичками читання. Проте, в сучасних умовах його функціональне поле значно розширюються: підручник стає інструментом виховання, соціалізації, та ціннісної орієнтації дитини, сприяючи розвитку її емоційного інтелекту, критичного мислення, а також формуванню ключових і предметних компетентностей.

Підручник нового покоління має розглядатися як багатофункціональний дидактичний засіб, що інтегрує навчальні, розвивальні та виховні завдання. Його зміст, структура, система вправ і візуальне оформлення мають сприяти не лише засвоєнню знань, а й формуванню в учнів моральних якостей, громадянської свідомості, національної ідентичності, культури спілкування та співпраці. У цьому контексті підручник постає не просто транслятором інформації, а активним суб'єктом освітнього процесу, який опосередковує взаємодію учня зі світом соціальних цінностей.

Водночас, у сучасній педагогічній практиці спостерігається низка суперечностей. Попри те, що освітній стандарт детермінує пріоритетність виховного потенціалу навчальних матеріалів, змістове наповнення підручників і надалі тяжіє до репродуктивної моделі навчання. Це зумовлює неповну реалізацію потенціалу підручника як інструменту формування цілісної особистості. Крім того, поза увагою часто залишаються вікові та психологічні особливості молодших

школярів, зокрема їхня потреба в емоційно насиченому та соціально значущому навчальному контенті.

Окремою проблемою є недостатня розробленість методичних підходів до реалізації виховної функції підручника у процесі навчання грамоти. Навіть за умови релевантного змісту ефективність його використання значною мірою залежить від фахової інтерпретації та професійної майстерності вчителя. Відтак виникає потреба в моделюванні таких алгоритмів роботи з підручником, які б забезпечували органічне поєднання навчальних і виховних цілей.

Отже, проблема трансформації виховної функції підручника з навчання грамоти набуває особливої актуальності в умовах сучасних освітніх змін. Вона потребує наукового обґрунтування інноваційних підходів до змісту і структури підручника та розроблення ефективних практик його використання, спрямованих на всебічний розвиток особистості молодшого школяра. Саме це зумовлює необхідність комплексного дослідження, що поєднує теоретичний аналіз із апробацією авторських педагогічних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Сучасний стан наукових розвідок у галузі підручникотворення підтверджує незмінну актуальність цієї проблеми, що зумовлено стратегічними трансформаціями освітньої парадигми України. Теоретичне підґрунтя дослідження ґрунтується на працях вітчизняних фахівців, зокрема М. Вашуленка, П. Волошина, С. Гончаренка, О. Жосан, Я. Кодлюк, О. Савченко та інших вчених (Вашуленко, 2018; Волошин & Волошина, 2016; Гончаренко, 2008; Жосан, 2012; Кодлюк, 2006, 2014, 2017; Савченко, 2009, 2012). У їхніх розвідках підручник розглядається не лише як джерело інформації, а як багатофункціональна модель освітнього процесу, спрямована на формування ціннісних орієнтирів, ключових і предметних компетентностей молодших школярів.

Фундаментальним доробком у цьому напрямі є монографія Я. Кодлюк «Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті» (Кодлюк, 2006), у якій комплексно обґрунтовано концептуальні засади створення підручника для початкової школи: від визначення його сутності та функцій до аналізу структурних компонентів. Особливу увагу дослідниця приділяє функціональному апарату підручника, виокремлюючи інформаційну (засвоєння системи знань), розвивальну (формування психічних процесів) та виховну (реалізація ціннісного потенціалу змісту освіти) функції. Крім того, авторка акцентує увагу на мотиваційній функції, що сприяє розвитку пізнавальних потреб та інтелектуальних почуттів.

Питання функціональної трансформації сучасного підручника в умовах освітніх змін досліджувала О. Савченко, яка обґрунтувала розширення його традиційного функціонала, доповнивши його технологічною та ілюстративною функціями як необхідними чинниками досягнення високих освітніх результатів. Особливого значення дослідниця надавала саме виховній функції, розглядаючи підручник як інструмент формування особистості.

Учені, які досліджують методичні засади навчання грамоти (М. Вашуленко, Р. Вовкотруб, І. Гудзик, І. Козак, В. Мельничайко, Н. Скрипченко, О. Хорошковська та ін.) наголошують на визначальній ролі букваря як базового інструмента

формування ціннісної картини світу молодшого школяра. Зокрема, науковці підкреслюють високий виховний потенціал навчальної книги, який полягає у формуванні громадянської ідентичності та моральних орієнтирів через текстове і візуальне наповнення підручника.

У контексті пошуку інноваційних рішень вагоме місце посідають розвідки, що розкривають практичний аспект модернізації навчальних видань (Кодлюк, 2017; Пушкарьова & Гриценко, 2023; Вашуленко, 2024а). Зокрема, у праці «Інноваційний потенціал сучасного посібника з навчання грамоти» (Вашуленко, 2024а) було проаналізовано можливості оновлення змісту та структури навчального видання з метою інтенсифікації освітнього процесу. Проте динаміка сучасних змін потребує подальшого переосмислення того, як саме трансформується виховна функція підручника з навчання грамоти та яким чином вона реалізується в авторських методичних рішеннях.

Мета і завдання статті. Мета статті – окреслити вектори трансформації виховної функції сучасного підручника з навчання грамоти та розкрити практичні аспекти реалізації виховного потенціалу авторського навчального видання в контексті цілісного розвитку особистості молодшого школяра.

Завдання статті:

- 1) розкрити змістове наповнення та особливості трансформації виховної функції сучасного підручника з навчання грамоти;
- 2) представити методичні підходи та практичні шляхи реалізації виховного потенціалу авторського підручника.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання завдань використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження:

– *теоретичні*: компаративний (порівняльний) аналіз – для зіставлення виховних функцій традиційних і сучасних підручників з навчання грамоти, що дозволило виявити вектори їх трансформації; системно-структурний аналіз – для визначення змістових компонентів виховної функції (патріотичного, екологічного тощо) та їх взаємозв'язку у структурі навчального видання; моделювання – при розробці методичних засад та конструюванні системи завдань авторського підручника, спрямованих на всебічний розвиток особистості;

– *емпіричні*: вивчення та узагальнення педагогічного досвіду – для з'ясування запитів сучасних учителів та учнів щодо виховного контенту підручника; метод наукової інтерпретації та герменевтичний аналіз – при відборі та структуруванні текстового матеріалу з метою реалізації його виховного потенціалу; педагогічне спостереження – здійснювалося на уроках навчання грамоти для фіксації емоційних та поведінкових реакцій учнів на виховний контент авторського видання.

Результати та обговорення. У теорії сучасного підручникотворення виховна функція розглядається як одна з фундаментальних, що реалізується в нерозривній єдності з навчальною та розвивальною. Традиційно під виховною функцією підручника для початкової школи розуміють його здатність цілеспрямовано впливати на формування світогляду, морально-етичних переконань, ціннісних орієнтацій та культури поведінки учнів засобами навчального матеріалу.

У дидактичному аспекті виховна функція підручника не є механічним додатком до змісту навчання, вона пронизує всі його компоненти:

- змістовий – завдяки цілеспрямованому добору текстів, що мають виховний потенціал;
- процесуальний – шляхом упровадження системи запитань і завдань, що стимулюють учня до оцінних суджень;
- ілюстративний – на основі візуальних образів, що формують естетичний смак та наочні моделі поведінки.

Однак у сучасних умовах класичне розуміння цієї функції зазнає суттєвих змін. Якщо раніше виховна функція підручника мала переважно трансляційний характер (передача готового досвіду від покоління до покоління), то сьогодні вона набуває трансформаційного та діалогічного спрямування. Це зумовлено новими запитамі суспільства на формування особистості, здатної до критичного мислення, емпатії та активної соціальної дії вже з перших кроків шкільного життя. Саме це переосмислення ролі першої навчальної книги стає підґрунтям для глибокої трансформації виховного наповнення сучасного букваря.

Ключовим орієнтиром трансформації вітчизняної освіти на сучасному етапі є утвердження принципів гуманізму. Це передбачає сприйняття особистості як найвищої цінності, забезпечення поваги до її гідності та плекання універсальних людських якостей. Реалізація цих стратегічних пріоритетів у межах навчального видання стає можливою завдяки актуалізації його виховної місії.

Об'єктивне розуміння суті сучасних змін потребує зіставлення традиційних підходів до реалізації виховної функції підручника з навчання грамоти та новітніх орієнтирів, що диктуються гуманістичною парадигмою освіти. Аналіз дозволяє виокремити такі ключові вектори трансформації.

Від ідеологізації та репродукції до формування особистісних цінностей.
Традиційна модель букваря значною мірою базувалася на трансляції сталих соціальних норм та часто ідеологізованих патріотичних образів. Виховний вплив мав репродуктивний характер – учень мав засвоїти готові висновки. На сучасному етапі акцент зміщено на формування «живої ідентичності» та розвиток індивідуальної системи цінностей дитини.

Вислів «жива ідентичність» у контексті нашої статті означає сучасний, дієвий підхід до виховання, як цілісного процесу, за якого засвоєння моральних, етичних, екологічних та громадянських норм базується на їхньому безпосередньому проживанні у власному досвіді. Це формування здатності дитини ідентифікувати себе як активного суб'єкта в системі стосунків із собою, соціумом та довкіллям шляхом розв'язання актуальних життєвих ситуацій.

Виокремимо основні складові цього поняття на прикладі патріотичного та громадянського виховання:

- актуальність (не лише минуле): це усвідомлення дитиною себе частиною України тут і зараз. Це не тільки знання про козаків чи вишиванку, а й знання про сучасних воїнів, волонтерів, спортсменів, винахідників та звичайних людей, які змінюють країну сьогодні;

– особистий досвід: ідентичність стає «живою» коли дитина відчуває свій зв'язок із країною завдяки власним діям та емоціям (допомогу іншим, турботу про довкілля, участь у шкільних проєктах тощо);

– емоційна близькість: замість складних абстрактних понять («державність», «суверенітет» та ін.), які першокласнику важко збагнути, використовуються близькі образи: родина, рідна вулиця, сучасні герої, якими дитина захоплюється;

– діяльнісний характер: не просто «знати, що я українець», а почуватися і діяти як громадянин – спілкуватися, підтримувати, створювати.

Отже, виховний вплив сучасного підручника має реалізується не у формі готових висновків, а шляхом упровадження системи запитань, які спонукають першокласника до роздумів, емпатії та формування власного ставлення до подій чи героїв. Виховний контент (тексти, ілюстрації) має відображати реальне життя сучасної дитини, роблячи процес формування цінностей природним. Це перетворює учня з пасивного слухача на активного суб'єкта морального вибору.

Від прямого повчання до стимулювання рефлексії та суб'єктності. Раніше виховна функція реалізовувалася переважно на основі текстів з однозначним повчальним змістом («будь слухняним», «працюй старанно» тощо), унаслідок чого учень залишався пасивним об'єктом зовнішнього впливу.

Виховний потенціал сучасного видання вчені пов'язують із його здатністю ініціювати активний діалог між автором, учителем та учнем. Сучасний підручник пропонує ситуативні завдання, проблемні запитання та тексти-дилеми, що спонукають дитину до роздумів: «А як би вчинив я?», «Чому персонаж обрав саме такий шлях?», «Які почуття переживають герої?» та ін. Такий підхід розвиває емпатію та суб'єктність, здатність до власного вибору. Відтак підручник перетворюється з авторитарного джерела інформації на партнерське середовище, де виховання здійснюється шляхом рефлексії та розв'язання життєвих ситуацій.

Від літературоцентричного змісту до інтеграції наскрізних ліній виховання. У попередні десятиліття виховний зміст букваря мав здебільшого літературоцентричний характер, де виховний вплив обмежувався сюжетами художніх творів. На сучасному етапі виховна функція підручника значно розширюється завдяки впровадженню наскрізних ліній виховання. Окрім традиційних етичного та громадянського векторів, сучасне навчальне видання активно формує основи екологічної свідомості, медіаграмотності, фінансової культури та безпечної поведінки. Таке багатоаспектне наповнення є критично важливим для адаптації дитини в сучасному інформаційному та соціальному просторі.

Від ілюстративності до інтерактивної візуальної комунікації. У трансформації виховної функції значну роль відіграє переосмислення ілюстративного ряду. Традиційно малюнки в букварі мали суто пояснювальну функцію (зображення предмета на певну літеру) або ілюстрували сюжет тексту. У сучасних виданнях візуальний контент (світлини, комікси, піктограми, медіатексти) стає самостійним джерелом виховання. Він дає дитині змогу

«зчитувати» емоції, розпізнавати соціальні ситуації та вчитися толерантності й медіаграмотності ще до оволодіння учнем навичкою читання.

Таким чином, трансформація виховної функції полягає у переході від інформування про норми поведінки до створення розвивального середовища, у якому дитина завдяки діяльнісному підходу свідомо засвоює етичні норми та самостійно вибудовує систему власних цінностей. Саме ці теоретичні положення покладено в основу розроблення нашого авторського підручника.

Розкриємо, як реалізується виховна функція в авторському підручнику з навчання грамоти (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, 2018b).

Трансформація виховної функції в авторській практиці ґрунтується на засадах дитиноцентризму та діяльнісного підходу, що забезпечують актуальність контенту, рівність можливостей та активну навчально-пізнавальну діяльність здобувачів освіти. Відповідно до цих орієнтирів, виховний потенціал авторського підручника реалізується за такими ключовими векторами:

- ціннісно-орієнтований (формування духовно-моральних цінностей);
- громадянсько-патріотичний (утвердження національної ідентичності, виховання любові до рідної мови, поваги до державних символів та усвідомлення себе громадянином України);
- культурологічний (ознайомлення учнів із загальнолюдськими та національними культурними цінностями, нормами поведінки; виховання поваги до інших культур; стимулювання творчого потенціалу);
- соціалізуючий (підготовка до інтеграції дитини в суспільство; засвоєння соціальних норм і правил поведінки; формування культури гендерної рівності та інклюзивного світосприйняття як основи поваги до різноманітності);
- емоційно-розвивальний (розвиток емпатії та емоційного інтелекту);
- екологічний (формування ціннісного ставлення до природи, усвідомлення взаємозв'язку людини і довкілля та відповідальність за збереження навколишнього світу);
- комунікативно-етичний (опанування культури мовлення, засвоєння правил мовленнєвого етикету та розвиток навичок конструктивної взаємодії в різних життєвих ситуаціях).

Зазначені вектори виховання реалізуються в системній єдності, перебуваючи у стані постійного взаємозв'язку та взаємодоповнення. Наприклад, опрацювання матеріалу про народні традиції (культурологічний вектор) одночасно сприяє утвердженню національної ідентичності (громадянсько-патріотичний вектор) та засвоєнню культури спілкування (комунікативно-етичний вектор). Така інтеграція забезпечує комплексний вплив на особистість дитини, що дозволяє трансформувати отримані знання у стійкі життєві цінності.

Реалізація цих векторів у підручнику ґрунтується на діяльнісному підході. Виховний потенціал видання розкривається не через прямі настанови, а завдяки залученню першокласників до розв'язання життєвих ситуацій, виконання інтерактивних вправ та участі в рольових іграх. Різноманітні форми навчальної взаємодії (робота в парах, групах, колективні обговорення) дозволяють моделювати

умови, за яких дитина стає активним суб'єктом виховання та опановує навички співпраці.

Практична реалізація виховного потенціалу в нашому підручнику здійснюється за напрямками, що враховують специфіку сприймання дітей покоління Alpha (пріоритет візуального контенту, кліповість мислення, потреба в інтеракції, гаджетизація):

– змістово-текстовий – інтегрує весь спектр зазначених виховних векторів. Добір коротких, динамічних текстів, що моделюють реальні життєві ситуації, спрямований на формування ціннісних орієнтирів, національної ідентичності, екологічної відповідальності, емоційного інтелекту. Зміст творів спонукає дитину до роздумів, ціннісного вибору та усвідомлення себе частиною спільноти;

– візуально-образний – підсилює виховний вплив за допомогою сучасного ілюстративного ряду. Візуальний контент підручника не лише доповнює текст, а й формує естетичний смак, допомагає «зчитувати» емоції героїв та екологічні смисли, транслює правила поведінки, принципи інклюзії та гендерної рівності (зображення нестереотипних гендерних ролей, спільної діяльності дітей з різними освітніми потребами), що закладає підґрунтя толерантності та соціальної справедливості;

– комунікативно-діяльнісний – забезпечує практичне «проживання» цінностей у процесі виконання різних завдань, що імітують реальні життєві ситуації. У процесі діалогу, співпраці та спільного пошуку рішень першокласники опановують мовленнєвий етикет, вчаться домовлятися та нести відповідальність за спільний результат, що є критично важливим для соціалізації Alpha-покоління;

– мультимедійно-технологічний передбачає актуалізацію виховного змісту шляхом залучення цифрових ресурсів. Використання QR-кодів відкриває доступ до інтерактивного контенту: аудіосупроводу, анімаційних відео з етичною проблематикою, навчальних ігор. Такий підхід забезпечує емоційне занурення, роблячи аналіз моральних норм динамічним, наочним і персоналізованим.

Практичну реалізацію окреслених ключових векторів та напрямів виховання продемонструємо на конкретних прикладах методичного апарату авторського підручника (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, 2018b). Його виховний потенціал розкривається завдяки синергії текстового й візуального матеріалів, що забезпечує комплексний вплив на особистість першокласника. Змістове наповнення текстів та ілюстрацій спрямоване на те, щоб дитина з перших уроків відчувала себе частиною соціуму та природного середовища.

Образ держави та європейський контент (реалізація громадянсько-патріотичного та соціалізуючого векторів). Репрезентація України та Києва як невід'ємної частини європейського культурного простору сприяє формуванню у першокласників національної ідентичності та почуття гордості за власну країну (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018b, с. 56, 58). Важливим складником змісту є концептуалізація інклюзивного суспільства шляхом висвітлення мирного співіснування різних народів. Це дає змогу виховувати в учнів розуміння цінності миру та принципу «єдності в розмаїтті», що є підґрунтям громадянської

відповідальності. Зокрема, опрацювання візуального ряду із зображенням архітектурних пам'яток у поєднанні з акцентом на емоційному зв'язку громадян зі своїм містом.

Національні символи, традиції та ідентичність (реалізація ціннісно-орієнтованого та культурологічного векторів). Ознайомлення учнів із народними святами, зокрема Івана Купала, Днем святого Миколая, а також опрацювання художніх творів про віночок і вишиванку (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, с. 83, 108; Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018b, с. 57) супроводжується яскравими ілюстраціями. Зображення сучасних дітей у національному вбранні допомагає учням ідентифікувати себе з рідною культурою. Діяльнісний підхід у цьому контексті втілюється шляхом залучення першокласників до активного обговорення, що сприяє розвитку емоційного інтелекту.

Формування інклюзивної компетентності та соціалізація (реалізація соціалізуючого вектора). Важливим аспектом сучасного навчального контенту є візуалізація інклюзивного освітнього середовища. Використання ілюстрацій, що зображують дітей з особливими освітніми потребами (зокрема дитину в кріслі колісному) як активних учасників освітнього та творчого процесу – лялькового театру чи спільного обговорення – сприяє формуванню в першокласників емпатії, толерантності та культури інклюзивного світосприйняття.

Рис. 1. Візуалізація інклюзивного освітнього середовища в змісті підручників (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, с. 68) та (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018b, с. 32)

Діяльнісний підхід у роботі з цим візуальним рядом реалізується шляхом інтеграції мовленнєвих завдань (наприклад, добір імен на букву «Н») із соціально-емоційним навчанням. Такий підхід закладає фундамент для сприйняття людського різноманіття як норми суспільного життя, виховуючи в учнів готовність до взаємодопомоги та безбар'єрної комунікації. Поєднання колективної творчої діяльності (театралізація) з акцентом на рівних можливостях кожного учня забезпечує ефективну реалізацію виховної стратегії НУШ щодо соціалізації особистості в демократичному суспільстві.

Трансформація соціальних ролей та подолання вікових стереотипів (реалізація соціалізуючого вектора). Особливої уваги заслуговує візуалізація образу старшого покоління у сучасному цифровому контексті.

 Розглянь малюнок. Прочитай імена дідуся і бабусі.
Розкажи, чим вони зайняті.

Рис. 2. Візуалізація образу старшого покоління у сучасному цифровому контексті в змісті підручника (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, с. 72)

Зображення дідуся Клима та бабусі Килини як активних користувачів комп'ютерної техніки (настільного ПК та ноутбука) закладає основи гендерної рівності як норми демократичного соціуму.

По-перше, такий підхід сприяє формуванню у першокласників позитивного образу старості та розумінню концепції «навчання впродовж життя». По-друге, ілюстрація нівелює ейджистські стереотипи, демонструючи інтегрованість літніх людей у сучасний інформаційний простір. Дитина сприймає цифрову грамотність як природну рису представників усіх поколінь родини. Це створює підґрунтя для зміцнення міжпоколінних зв'язків на основі спільних інтересів та взаєморозуміння в умовах цифровізації суспільства.

Формування екологічної компетентності та відповідального ставлення до довкілля (реалізація екологічного вектора). Екологічний складник навчального контенту спрямований на розвиток емоційно-ціннісного ставлення до природи та формування навичок раціонального природокористування. Опрацьовуючи тексти про тварин і рослин, дитина вчиться бачити красу природи. Робота з ілюстраціями підручника орієнтує учнів на спостереження за біорізноманіттям (флорою та фауною) у природному середовищі, що закладає основи екологічної культури. Аналіз сюжетного малюнка, на якому зображено спільну працю дорослих і дітей, що дружно висаджують дерева, підкреслює важливість особистого внеску кожного у збереження та примноження природних багатств. Складання розповіді за серією малюнків стимулює дитину до роздумів: «Як вчинять діти?», «А як би вчинив я?». Такий підхід трансформує теоретичні знання про екологію в активну життєву позицію.

Склади розповідь за малюнками.

Рис. 3. Візуалізація екологічного складника в змісті підручника (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018а, с. 27)

Опрацювання поданого в підручнику оповідання О. Кротюк «Несправжня вулиця» (Вашуленко М. & Вашуленко О., 2018b, с. 94-95) сприяє вихованню відповідальності за навколишній світ. У результаті обговорення наслідків засмічення довкілля («Чому дідусь не впізнав на малюнку своєї вулиці?») у першокласників формується розуміння взаємозв'язку між діями людини та станом оточуючого середовища, що навчає першокласників усвідомлювати наслідки людської діяльності для природи.

Емоційно-розвивальний вектор підручника реалізується завдяки комплексному впливу на внутрішній світ дитини. По-перше, цьому сприяє візуальна естетика: гармонійна кольорова гама та якісні ілюстрації полегшують сприймання навчального матеріалу, знижують тривожність і формують естетичний смак. По-друге, діалогічний стиль викладу навчального матеріалу («Як ти вважаєш?», «Що ти відчув?» тощо) створює атмосферу довіри, спонукає до рефлексії та допомагає дитині краще зрозуміти власні почуття та емоції інших.

Окрім того, методичний апарат підручника містить систему ігрових вправ та завдань різного рівня складності, що дозволяє кожному учневі відчути ситуацію успіху й особистісне зростання. Такий підхід виховує впевненість, емпатію та стійку пізнавальну мотивацію, роблячи процес навчання емоційно комфортним і персоналізованим.

Окремим важливим аспектом емоційно-розвивального вектора є використання в підручнику ігрових методик. Оскільки гра є природною стихією дитини, її елементи дозволяють опановувати складні теми без страху припуститися помилки. На уроках навчання грамоти ігрові прийоми активізують пізнавальну діяльність, де помилка сприймається не як поразка, а як органічний етап ігрового процесу. Такий підхід суттєво знижує когнітивне навантаження та емоційну напругу. За умови глибокого залучення в гру дитина демонструє вищу продуктивність, а задоволення від досягнутого результату закріплює стійкий інтерес до предмета. У такий спосіб підручник формує психологічно комфортне середовище, у якому навчання приносить радість і впевненість у власних силах.

Комунікативно-етичний вектор підручника реалізується за допомогою текстового та ілюстративного матеріалів, що стимулюють мовленнєву активність та етичну рефлексію – процес осмислення дитиною власних вчинків, моральних цінностей і життєвого досвіду. Система запитань та візуалізованих ситуацій спонукає дітей до діалогу й колективного обговорення.

У процесі мовленнєвої діяльності учні природним чином засвоюють правила мовленнєвого етикету. Складання розповідей за малюнками та діалогічна взаємодія навчають дітей конструктивному спілкуванню, умінню слухати співрозмовника та аргументовано висловлювати власну позицію, дотримуючись етичних норм. Такий підхід перетворює навчання грамоти на простір соціальної взаємодії, де формування культури спілкування постає невід'ємним складником особистісного розвитку першокласника.

Окремим інструментом реалізації виховного потенціалу в авторському підручнику є мультимедійно-технологічний складник: система QR-кодів та електронних додатків. Це не просто технічне доповнення, а засіб актуалізації виховної функції для сучасного покоління Alpha.

Використання цифрового контенту дозволяє реалізувати такі аспекти:

- самостійність та відповідальність: робота з електронними додатками формує навички самоконтролю та доброчесності. Дитина вчиться самостійно виправляти помилки в інтерактивних завданнях, що формує відповідальне ставлення до результатів власної праці;

- емоційне залучення: анімації, аудіосупровід та відеосюжети підсилюють емоційно-розвивальний вектор. Живий голос чи динамічне зображення забезпечують емоційне занурення, емпатію та естетичне сприймання, які складніше активувати лише засобом статичного друкованого тексту;

- цифрова етика та культура: використання гаджетів як пізнавального інструментарію закладає основи медіакультури та відповідальної поведінки в інформаційному просторі.

Цифровізація підручника робить процес виховання динамічним і ненав'язливим, перетворюючи гаджет на ефективного помічника в навчанні і вихованні першокласників.

Отже, практична реалізація виховних векторів в авторському підручнику постає цілісною системою, у якій змістові, візуальні та технологічні рішення спрямовані на формування і розвиток гармонійної особистості. Виокремлені напрями – змістово-текстовий, візуально-образний, комунікативно-діяльнісний та мультимедійно-технологічний – дозволяють трансформувати традиційні виховні функції у живий досвід першокласника.

Завдяки поєднанню принципів дитиноцентризму з інтерактивними формами взаємодії та цифровим контентом, підручник стає динамічним середовищем для успішної соціалізації учнів покоління Alpha. Такий підхід забезпечує недирективне виховання, результатом якого є не лише засвоєння етичних норм, а й активне формування soft skills: критичного мислення, емпатії, навичок командної роботи та відповідального прийняття рішень.

У підсумку, авторський підручник постає як дієва виховна система, що органічно поєднує формування ключових і предметних компетентностей із вихованням цілісної особистості. Це закладає надійний фундамент для становлення свідомого громадянина, здатного до конструктивної комунікації, гармонійної взаємодії в сучасному цифровому та інклюзивному суспільстві.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Виховна функція підручника з навчання грамоти зазнає суттєвої трансформації в умовах сучасної освіти і потребує якісного переосмислення. Сучасне навчальне видання має бути не просто джерелом знань, а цілісною системою, що органічно інтегрує навчальний та виховний компоненти. Авторська практика доводить, що методичний апарат авторського підручника з навчання грамоти має потужний виховний потенціал.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на розроблення чітких критеріїв оцінювання ефективності підручників, а також на вдосконалення їх змісту та методичного апарату з урахуванням актуальних суспільних викликів. Особливої ваги в умовах воєнного стану набуває потреба в оновленні контенту аспектами психологічної підтримки, формування стресостійкості та безпекової грамотності учнів. Крім того, окремого глибокого дослідження потребує механізм впливу цифрових ресурсів на виховний процес та соціалізацію сучасного школяра в умовах глобальної цифровізації.

Використані джерела

- Вашуленко, М., & Вашуленко, О. (2018а). *Українська мова. Буквар: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах, ч. 1)*. Видавничий дім «Освіта».
- Вашуленко, М., & Вашуленко, О. (2018b). *Українська мова. Буквар: підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах, ч. 2)*. Видавничий дім «Освіта».
- Вашуленко, М. С. (2018). *Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. для вчителів*. Освіта.
- Вашуленко, О. В. (2024а). Інноваційний потенціал сучасного посібника з навчання грамоти. *Проблеми сучасного підручника*, 31, 22–37. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-22-37>
- Вашуленко, О. В. (2024b). Патріотичне виховання молодших школярів засобами художньої літератури на уроках літературного читання. У *Актуальні проблеми та стратегії розвитку початкової освіти: матеріали IV Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (16 травня 2024 року)* (с. 15–18). РДГУ.
- Волошин, П. М., & Волошина, Г. П. (2016). Виховний потенціал підручників з української мови у формуванні громадянськості молодших школярів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, (1), 60–65.
- Гончаренко, С. У. (2008). Дидактичні функції підручника. *Професійно-технічна освіта*, 2, 6–8.

- Жосан, О. Е. (2012). Шкільний підручник: яким йому бути. *Управління школою*, 13, 73-75.
- Кодлюк, Я. П. (2006). *Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті*. Інформаційно-аналітична агенція «Наш час».
- Кодлюк, Я. П. (2014). Концептуальні основи побудови підручника для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*, 14, 284–292. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_34
- Кодлюк, Я. П. (2017). Інновації у змісті підручників для початкової школи. *Початкова школа*, 12, 42–46.
- Пушкарьова, Т., & Гриценко, О. (2023). Інноваційний потенціал сучасного підручника в умовах реформування системи освіти. *Проблеми сучасного підручника*, 30, 159–169. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-159-169>
- Савченко, О. Я. (2009). *Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання* (3-тє вид.). Богданова А. М.
- Савченко, О. Я. (2012). *Дидактика початкової освіти: підручник*. Грамота.
- Трубачева, С. Е. (2011). Трансформація функцій шкільного підручника в умовах компетентнісного підходу. *Проблеми сучасного підручника*, 11, 17–22.

References

- Honcharenko, S. U. (2008). Dydaktychni funktsii pidruchnyka. *Profesiino-tekhnichna osvita*, 2, 6–8. (in Ukrainian).
- Kodliuk, Ya. P. (2006). *Teoriia i praktyka pidruchnykotvorennia v pochatkovii osviti*. Informatsiino-analitychna ahentsiia «Nash chas». (in Ukrainian).
- Kodliuk, Ya. P. (2014). Kontseptualni osnovy pobudovy pidruchnyka dlia pochatkovoii shkoly. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 14, 284–292. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2014_14_34 (in Ukrainian).
- Kodliuk, Ya. P. (2017). Innovatsii u zmisti pidruchnykiv dlia pochatkovoii shkoly. *Pochatkova shkola*, 12, 42–46. (in Ukrainian).
- Pushkarova, T., & Hrytsenko, O. (2023). Innovatsiinyi potentsial suchasnoho pidruchnyka v umovakh reformuvannia systemy. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 30, 159–169. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-30-159-169> (in Ukrainian).
- Savchenko, O. Ya. (2009). *Vykhovnyi potentsial pochatkovoii osvity: posibnyk dlia vchyteliv i metodystiv pochatkovoho navchannia* (3rd ed.). Bohdanova A. M. (in Ukrainian).
- Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoii osvity: pidruchnyk*. Hramota. (in Ukrainian).
- Trubacheva, S. E. (2011). Transformatsiia funktsii shkilnoho pidruchnyka v umovakh kompetentnisnoho pidkходу. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 11, 17–22. (in Ukrainian).
- Vashulenko, M., & Vashulenko, O. (2018a). *Ukrainska mova. Bukvar: pidruchnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2-kh chastynakh, ch. 1)*. Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).

- Vashulenko, M., & Vashulenko, O. (2018b). *Ukrainska mova. Bukvar: pidruchnyk dlia 1 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity (u 2-kh chastynakh, ch. 2)*. Vydavnychiy dim «Osvita». (in Ukrainian).
- Vashulenko, M. S. (2018). *Ukrainska mova i movlennia v pochatkovii shkoli: metod. posib. dlia vchyteliv*. Osvita. (in Ukrainian).
- Vashulenko, O. V. (2024a). Innovatsiinyi potentsial suchasnoho posibnyka z navchannia hramoty. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 31, 22–37. <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2023-31-22-37> (in Ukrainian).
- Vashulenko, O. V. (2024b). Patriotychne vykhovannia molodshykh shkolariv zasobamy khudozhnoi literatury na urokakh literaturnoho chytannia. In *Aktualni problemy ta stratehii rozvytku pochatkovoï osvity: materialy IV Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16 travnia 2024 roku)* (pp. 15–18). RDHU. (in Ukrainian).
- Voloshyn, P. M., & Voloshyna, H. P. (2016). Vykhovnyi potentsial pidruchnykiv z ukrainskoi movy u formuvanni hromadianskosti molodshykh shkolariv. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedagogichni nauky*, 1, 60–65. (in Ukrainian).
- Zhosan, O. E. (2012). Shkilnyi pidruchnyk: yakym yomu buty. *Upravlinnia shkoloiu*, 13, 73–75. (in Ukrainian).

Oksana Vashulenko, Researcher of O. Ya. Savchenko Primary Education Department of the Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL FUNCTION OF THE LITERACY TEXTBOOK: FROM THEORY TO AUTHORIAL PRACTICE

Abstract. The article outlines the vectors of transformation of the educational function of the modern literacy textbook in the context of implementing the New Ukrainian School concept and presents the experience of embodying educational potential in an authorial educational publication. The modern textbook is considered as a multifunctional space in which literacy acquisition becomes a foundation for the first grader's socialization, self-identification, and value-based self-determination. It is substantiated that the contemporary educational model involves a shift from the reproductive assimilation of moral norms toward fostering reflection, empathy, and the learner's active agency in the process of educational and cognitive activity.

Particular attention is paid to presenting the educational potential of the authorial literacy textbook developed on the principles of child-centeredness. The article highlights the practical aspects of implementing the educational capacities of this publication, in which the content and methodological framework are integrated with cross-cutting educational strands. The authorial approach to content selection and the system of tasks is revealed as one that,

while ensuring effective reading instruction, simultaneously encourages the child to engage in dialogue and to resolve life situations close to his or her real experience.

Special emphasis is placed on patriotic education, which in the authorial textbook acquires the features of a “living identity” and is implemented through an appeal to the child’s relevant life experience, representations of contemporary heroes, the promotion of Ukrainian traditions and achievements, and the involvement of pupils in active interpersonal communication. The role of visual materials and media texts is also revealed as a means of the explicit representation of value orientations and the ethical foundations of behaviour.

Based on the experience of the practical approbation of the authorial textbook, it has been demonstrated that the systematic integration of the content-related and procedural components of the authorial edition contributes to the comprehensive development of the younger schoolchild’s personality, the formation of an active civic position, and the establishment of ethical foundations of behaviour on the basis of the activity-based approach.

It is concluded that the modern textbook is an effective tool for the comprehensive development of the younger schoolchild’s personality in unity with his or her intellectual growth.

Keywords: textbook; literacy instruction; educational function; comprehensive personality development; competence-based approach; primary education; younger schoolchildren.